

ALEXANDRU ZUB*

N. IORGA: CĂRȚI ȘI ORIZONT MEMORIAL**

O viață de om așa cum a fost e titlul unei scrieri autobiografice a lui N. Iorga, una ce avea însă și un supratitlu integrativ: *Orizonturile mele*. Autorul voia să sugereze, poate, că mișcarea sa cronotopică trebuie înțeleasă ca un proces extensiv, în care cărturarul, născut la Botoșani în 1871 și stins din viață în 1940, a parcurs etape, experiențe și ipostaze diferite, la Iași, București, Paris, Leipzig etc., oriunde l-au purtat împrejurările și marile lui calități de literat și om al cetății.

De la *orizontul* mărginit al urbei natale, el a ajuns a străbate, în lung și lat, mai tot spațiul etnocultural apartenent, apoi spațiile conexe, la nivel european și mondial, devenind un eminent istoric al neamului său și al lumii, într-o extensie continuă de *orizont* cognitiv, a cărei cuprindere totală rămâne însă o aspirație mereu neîmplinită a istoriografiei. A scris despre poporul român, sud-estul european, Bizanț, Imperiul Otoman, țările balcanice și cele din estul continentului, literaturile romanice și etniile care le-au produs, în veacul de mijloc și mai târziu, până în zilele când a putut să le cunoască și pe cont propriu, într-un efort de sinteză fără egal. Analogia cu Tit Liviu, cu Pico della Mirandola, cu Cantemir, cu Voltaire, cu Ranke *e.g.* se cuvine a fi înțeleasă ca un omagiu la adresa creatorului polivalent care a fost românul moldovean N. Iorga, cel pe care Eliade îl plasa pe „calea regală” a enciclopedismului nostru, după Cantemir, Hasdeu și Eminescu, expresie miraculoasă, neverosimilă, a creativității carpato-danubiene.

A scris sute de cărți și mii de studii, eseuri, note, ceea ce l-a făcut pe A. D. Xenopol, marele său dascăl de la Iași, să se întrebe, uimit, „cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie”. Unul dintre elevii săi, care avea să-i fie și biograf, Barbu Theodorescu, le-a sistematizat în două mari volume, apoi în altul, sintetic, înlesnind astfel apropierea noastră de marele creator. Istoricul este, neîndoielnic, ipostaza cea mai pregnantă, însă ea nu poate mulțumi un „istoriolog” exigent, dacă ni se îngăduie folosirea unui concept pe care N. Iorga a ținut să-l acrediteze, la finele vieții sale, după ce publicase un vast *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* și preconizase deja la marele conclave al istoricilor de la Zürich o nouă direcție în studiile de resort: *istoriologia*.

O asemenea mare sinteză, eminentamente subiectivă, pregătea cărturarul, la Sinaia, în teribila zi de 27 noiembrie 1940, când a fost smuls de la masa de lucru ca să fie ucis, la o margine de pădure, în condiții nepus de tragice, nelimpzite destul în răstimpul

* Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

** Text publicat în „Academica”, XXVI, 1 (303), ian. 2016, p. 63–66.

consumat. Câteva *postume*, inclusiv niște *Materiale pentru o istoriologie umană*, urmau să apară, peste ani, în cadrul unei dificile *tentative* de restituție patrimonială¹.

Ansamblul operei, de unică amplitudine și complexitate, n-a putut fi încă sistematizat editorial cum se cuvine, nici analizat exhaustiv, deși eforturile recuperatoare n-au lipsit și nu sunt deloc insignifiante. „Scrisul său, străbătut de fiorul geniului, constata un avizat biograf, a promovat întreaga gamă de idei și cuvinte ce au luminat societatea contemporană și a cercetat trecutul tuturor popoarelor și statelor, în afara limitei de timp”².

Relația cu cartea și biblioteca rămâne, în acest orizont, una esențială. Undeva, într-un context memorial, N. Iorga evoca anume „sfintele (sale) cărți”, cele din care și-a constituit atelierul de lucru, în continuă creștere și modelare tematică, dar și pe cele dăruite adesea unor interesați, persoane și așezăminte deopotrivă. În programul său politic, trebuie spus, se menționa de la început „crearea de biblioteci populare în toate comunele urbane și rurale”, deziderat împlinit, apoi, ca ministru, prin „legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice comunale”³. Se întemeia desigur și pe exemple din afară, selectate anume, ca în eseul *Cartea la alții*⁴ sau în articolul despre *Bibliotecile sâtești (Neamul românesc, 1918)*. Pentru analfabeți, propunea să se organizeze cititul în comun și folosirea cinematografului. Democratizarea culturii era, pentru el, ca și pentru alți contemporani, un imperativ, asumat și în cadrul *Ligii Culturale* sau ca președinte de onoare al *Asociației Bibliotecarilor*, așezământ pe care l-a sprijinit din tot sufletul. Pentru uzul cel mai larg, a făcut să apară calendare instructive și cărți accesibile, în care se evocau „oameni și fapte din trecutul românesc”, înțeles, acesta, ca o sursă revitalizantă, mai cu seamă în momentele de cumpănă socială.

Teatrul organizat de N. Iorga, mai ales la Vălenii-de-Munte, urmărea același scop, una din piesele puse în scenă intitulându-se anume *Carte și viață*⁵. Între ambele concepte, marele istoric sesiza o relație de afinitate continuă, una demnă de a fi pusă în valoare prin orice mijloc. Până și conferințele sale radiofonice au devenit cărți, sub titlul de *Sfaturi pe întuneric*, vădind o reală capacitate de a folosi noile achiziții tehnice pentru dialogul cu un public extins până la ultimul cătun.

Se poate sesiza la N. Iorga, în jumătatea de secol fecundată de scrisul său, o continuitate și o coerență de mesaj demne de a fi puse mereu în lumină. Nu putem, aici, decât să le semnalăm, selectiv, pe linia relației cu cartea scrisă sau vorbită, ca și cu instituțiile conexe.

Criticile adresate unor contemporani în foiletoanele din „*Indépendance Roumaine*” și în alte publicații, la finele secolului XIX, aveau destule note excesive, pe care memorialistul a ținut să le menționeze cu un anume regret, recunoscând undeva că asemenea atitudini „pot să doară pe oamenii în viață”⁶. Intrau în această categorie de „victime” Andrei Vizanti, Ioan Caragiani, Nicolae Ionescu, Ștefan Vârgolici, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu ș.a. Dimpotrivă, pe A. D. Xenopol îl prețuia, între altele, pentru „idealismul etic”, ca și pentru sinteza istoriografică pusă la îndemâna oricui, generos și competent, însă înainte de orice pentru pasiunea ideilor, pentru spiritul său constructiv⁷.

¹ Vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*, București, 1976, p. 519–520.

² Idem, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, 1968, p. 377.

³ *Ibidem*, p. 274.

⁴ N. Iorga, *Cartea la alții*, în „*Buletinul cărții*”, I, 9 (1 mai 1923), p. 185–186.

⁵ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1968, p. 277.

⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. 135.

⁷ *Ibidem*, p. 140–155.

Întâlnirea cu marile cărți ale culturii române a fost decisivă pentru viitorul istoric. „Letopisețele” de „vechi și bun grai”, publicate de Kogălniceanu, i-au înlesnit încă din primii ani de școală contactul cu surse istorice de seamă. „*Istoria românilor* din clasa a patra, își va aminti el, ne dădea chipuri și povești. Atâta. Sentimentul nu era sugerat de o minte dibace unită cu o inimă în adevăr iubitoare.”⁸ A avut apoi norocul altor întâlniri memorabile, precum cea cu

[...] frumoasa carte de cetire a „învățătorilor asociați”, dar cu atâta discreție, și articole despre țară și despre neam, dar ele nu fuseseră tălcuite printr-un singur cuvânt, și astfel ele rămâneau pentru noi literă moartă, toată luarea-aminte îndreptându-se asupra bucăților duioase, atingând sentimentele general umane care mijeau în sufletele noastre. Nici în clasa întâia, nici în a doua, nimic care să privească sângele nostru și pământul nostru. Conștiința de noi înșine n-o puteam căpăta nici prin comparație cu cei deosebiți de noi⁹.

A fost nevoie de timp și de alte lecturi. Apelul primordial la fapte i s-a impus deci.

Cu toată frica mea veche de orice ar fi o povestire, de orice ar semăna cu o sinteză, biblioteca populară a „Minervei” mă furase cu acea istorie populară a lui Mihai Viteazul, pentru care mi-am adus aminte că pe vremuri fusesem, așa puțințel, un poet. Iubirea pentru trecut, pentru marile lui figuri de energie și sinceritate, de aplecare către orice risc, tocmai contrariul dispozițiilor pe care le observam la contemporanii mei, mă prinsese și, adăugându-se preocupările politice, astfel de învieri îmi serveau pentru critica timpului prezent mai mult decât orice argumentare de natură abstractă, logică¹⁰.

Faptele de care istoricul trebuia să se folosească pentru a reconstitui trecutul, fie și secvențial, existau peste tot și trebuiau să fie puse în valoare metodic și cu talent, după cum se poate citi în prefața la *Istoriologia umană*. Le-a adunat cu răbdare și pasiune, publicând numeroase volume de documente și monografii, pe seama cărora se putea gândi anume o nouă vârstă a istoriografiei. Contactul nemijlocit cu „materia primă” a fost pentru Iorga esențial. O spune deschis:

Voi străbate, cândva, Ardealul de la un capăt la altul, oprind trăsura – plătită din punga mea – la fiecare bisericuță, pătrunzând în mizeria ei umedă, răsfoind vechile cărți de slujbă, căutând în ele fărâma de adevăr contemporan¹¹.

În alt loc, regăsim aceeași sensibilitate în raport cu realitățile ambientale. „Am descoperit, vale de vale, povârniș de povârniș, tot cuprinsul țării mele”, unde găsea și „prilejul de a râde, în felul lui Caragiale, dar dincolo de epoca acestuia, de tot ce e strâmb, pretențios, disarmonic, uitând că pe alături este o altă lume, așa de respectabilă și demnă de iubire, mai presus chiar de pitorescul romantic care-i plăcea așa de mult lui Delevrancea”¹². Rezistența obstinată, eroică a acelei lumi o evoca, înflorat, într-o excursie „pe Streiu la Hațeg”, străbătând pădurea de stejari și fagi, martoră a unei vechi istorii,

[...] parcă ar fi plămădită din acel mult sânge care a curs în zilele celor dintâi nenorociri ale apărătorilor pământului acestuia, în zilele căderii dacilor. Și cerul noros se încinge la apus cu o dungă de sânge ca un curcubeu de picire pentru oastea strămoșului Decebal. Înaintea

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ *Ibidem*, p. 43.

¹⁰ *Ibidem*, p. 324.

¹¹ *Ibidem*, p. XXVI.

¹² *Ibidem*, p. 328.

noastră trec iute ciobani nițoși, ca niște aspre vietăți ale pădurii, care scânteie prelung subt ploaie, și mi se pare că văd fuga pribegilor cruțați de fierul roman și rătăcind acuma prin potecile de codru către sălașurile barbarilor prieteni. Aici nimic nu este astăzi care să nu fi fost tocmai așa pe vremurile craiului ciobanilor. Și simt în sufletul meu, după atâtea sute de ani, durerea acelor mândri învinși, care n-au putut păstra nici limba pentru urmașii lor și cari au fost ponegriți și renegați de dânșii în limba triumfătorilor. În numele zeilor păgâni, cărora v-ați închinat fără izbândă, pace vouă, strămoși biruiți, care ați lăsat ca o moștenire de nenoroc neamului ce a pornit de la voi, neamului care în preajma cetății lui Decebal nesupusul a iobăgit cu trupul până ieri, ca să nu fie pe deplin slobod cu sufletul nici până în această zi, când vă pomenesc numele în taina cruntă a pădurii voastre!¹³

Asemenea evocări se întâlnesc peste tot în scrisul lui N. Iorga, unde istoria și literatura se îngemănează mereu.

Dense în informații livrești și arhivalice sunt apoi paginile despre *Multe drumuri străine*, din anii studiilor și de mai târziu, imposibil de menționat în acest cadru¹⁴. Ele denotă același spirit avid și scrupulos, sesizabil în mai toată opera istoricului. La fel se prezintă capitolele despre primele sale publicații și despre marile osteneli de istoric¹⁵. Noile călătorii, descrise într-un loc, au alimentat alte studii și evocări, în care istoricul și scriitorul fac mereu bună casă¹⁶.

Iată cum își rezumă, în volumul memorialistic, atitudinea față de vestigiile semnificative ale trecutului.

Din partea mea, căutam să învederez întâiași dată, pornind de la vechea constatare din *Istoria românilor în chipuri și icoane*, ele însăși sprijinite pe cercetarea răbdătoare a monumentelor de veche artă, descrisă pe scurt, dar nu fără stabilirea de legături, în *Drumuri și orașe* și mai ales în *Sate și mănăstiri*, că în clădirile domnești, boierești, negustorești și țărănești ale pământului românesc nu e o serie de imitații răzlețe, când de la unii, când de la alții, ci manifestarea progresivă, pe baza realităților naționale, locale și că adausul, chibzuit și cântărit, al influențelor de aiurea, din multe și felurite părți, a unei concepții unitare și armonioase¹⁷.

Opacitatea unor semeni sau ingratitudea altora, sesizate adesea de moralist, nu l-au făcut să-și diminueze însă eforturile de îndrumare pedagogică: „Celui ce predică-n deșert / Și-n jurul lui tovarăși n-are / Rămâie-i numele lui viu / Căci sfântă-i munca lui și mare”¹⁸. Un asemenea mesaj evocă oarecum anii de la „Sămănătorul” și mai ales un poem în care Al. Vlahuță evocase în termeni analogi „sfânta muncă” și devoțiunea socială¹⁹. De poemul în cauză am luat cunoștință, în mod expres, la „Școala normală” din Șendriceni, care purta numele scriitorului „sămănătorist”, instituție în al cărei hol principal fusese caligrafiat, ca un *memento* axiomatic, tocmai acel poem.

Personal, n-aș putea spune care a fost primul text de N. Iorga avut sub ochi. Numele i-a fost însă pomenit, măcar o dată, de profesoara mea în domeniu, Iulia Surmei, care îl plasa, fugitiv, printre marii noștri istorici, alături de Kogălniceanu, Xenopol, Pârvan,

¹³ Idem, *Pagini alese*, I, antologie de M. Berza, București, EPL, 1965, p. 192–193.

¹⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249–265.

¹⁵ *Ibidem*, p. 266–283, 298–327.

¹⁶ *Ibidem*, p. 328–342.

¹⁷ *Ibidem*, p. XXXIX.

¹⁸ *Ibidem*, p. 424.

¹⁹ Vezi Alexandru Zub, *Ceva despre dimensiunea ergoetică. Note memoriale*, în „Academica”, XII, 3, martie 2012, p. 49–50.

ultimul fiind și cel mai călduros amintit, ca exemplu de savant dedicat, ca nimeni altul, arheologiei și istoriei vechi.

Câteva dintre cărțile sale (unele simple extrase de tip revuistic) îmi răsar acum în minte, cea mai lesne de memorat fiind, poate, una de tip antologic, *Din faptele străbunilor, povestiri ale cronicarilor, rânduite, adnotate și publicate de N. Iorga* (ed. II, București, 1923), carte pe care o regăsesc și azi în biblioteca personală, alături de altele mai puțin utile didactic. Iată motivația editorului:

Fragmentele pe care le dăm aici nu sunt luate la întâmplare, ca în alte culegeri, pripite sau incompetente, făcute în vederea noului program care prevede cetirea din cronicari. Am căutat să dau istoria însăși a neamului nostru, și anume în acele părți care pot crește încrederea noastră în noi înșine, părțile ce cuprind vitejie, danii pentru biserici, ispravă, faptă într-un cuvânt, luând din fiecare cronicar ceea ce se potrivea mai bine cu acest scop. Nu cred să fi lăsat la o parte din mărturiile trecutului nostru nimic din timpurile și faptele bune ale neamului²⁰.

Apare, aici, limpede formulată, dubla funcție a istoriografiei, cognitivă și pedagogică, atitudine frecventă în epocă, nu doar în spațiul carpato-danubian. Era, „în același timp, o carte școlară și o carte de cultură națională, de cultură populară chiar”, după cum se poate citi în prefața volumului²¹. Mi-au fost utile mai târziu și acele „ notițe despre cronicari”, puse în fruntea culegerii, dar mai ales fragmentele despre figura și domnia lui Ștefan cel Mare, temă asupra căreia m-am aplecat mai insistent în perioada studenției. Asumându-mi misiunea de a prezenta acea figură la un simpozion național, când se împlineau cinci secole de la înscăunarea voievodului (12 aprilie 1957), am și publicat un mic eseu în „Viața studentească”, având ca subtitlu cuvintele lui N. Iorga, în consonanță deplină cu acel moment: *O scânteie din marea flacără de mândrie și recunoștință*. Așa se dorea a fi noua pomenire a ctitorului de la Putna, despre care ilustrul istoric publicase studii, documente, biografii.

Cu alte scrieri ale lui N. Iorga, inclusiv cu seria *Cărți reprezentative în viața omenirii*, m-am întâlnit apoi, de-a lungul anilor, ca cercetător în domeniu eu însumi, folosind anume datele puse de el în circulație și ideile cuprinse mai ales în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, procurat anume de la profesorul Teșteban din Roman, acolo unde s-a întâmplat ca în vara anului 1964, abia ieșit din închisoare, să beneficiaz de un scurt popas profesional la Muzeul din localitate, condus de un eminent coleg, arheologul Vasile Ursachi.

Am avut ocazia să mă refer, în timp, la unele teme extrase din opera lui N. Iorga și chiar să le adun sub copertă, la Editura Istros din Brăila, grație istoricului-arheolog Ionel Căndea, directorul Muzeului „Carol I” din localitate²². Era un demers legat de un proiect mai amplu de restituții istoriografice, din care nu putea lipsi, evident, creația fabulosului cărturar. Destule teme noi mai puteau fi incluse în proiect, însă autorul a socotit că și asemenea „secvențe” pot folosi, cu toată modestia, la un plus cognitiv pe seama unei figuri de excepție.

Cartea și orizontul livresc se află, putem conchide, în chiar nucleul forte al operei lui N. Iorga, despre care s-a spus cu temei că reprezintă o culme a spiritualității românești și universale. O culme spre care posteritatea istoriografică va năzui mereu, fără să o poată atinge, dar cu indiscutabil folos.

²⁰ N. Iorga, *Din faptele străbunilor*, ed. II, București, 1923, p. 3.

²¹ *Ibidem*, p. 4.

²² Alexandru Zub, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, 2012, 334 p.

N. IORGA: BOOKS AND MEMORIAL HORIZON
(Summary)

Keywords: Nicolae Iorga, autobiography, historiology, travel literature, theatre.

O viață de om așa cum a fost [A Human Life as It Was] is the title of an autobiographical work by N. Iorga (it also features an integrative heading): *Orizonturile mele [My Horizons]*. Maybe the author wanted to suggest that his chronotropic movement was to be understood as an extensive process where the scholar born in Botoșani in 1871 and deceased in 1940 went through different experiences and hypostases in Iași, Bucharest, Paris, Leipzig, etc, wherever the circumstances and his great literate and *urbs* man qualities carried him. From the limited *horizon* of the native *urbs*, he ended up visiting almost the entire Romanian ethnocultural space, then the adjacent spaces (at a European and global level). Hence, he became a historical eminent of his nation and the world in a continual extension of cognitive *horizon* (of course, the total coverage remains a perpetually unfulfilled aspiration of historiography). He wrote about the Romanian people, the European South-East, the Byzantium, the Ottoman Empire, the Balkan countries and those in the east of the continent, the Romance literatures, and the ethnic groups having produced them during the Middle Ages and later, up to the days when he was able to know them personally, in an unprecedented work of synthesis. The analogy with Titus Livius, Pico della Mirandola, Cantemir, Voltaire, Ranke should be understood as a homage to the polyvalent creator that was the Moldavian Romanian N. Iorga, whom Eliade placed on the “royal path” of our encyclopedism, after Cantemir, Hasdeu, and Eminescu, as a miraculous, improbable expression of the Carpato-Danubian creativity.